

Meer erkenning noodzakelijk

De ontwikkeling van de ambachtsschool tussen 1890 en 1968

Meer dan 100 jaar kende Nederland het begrip ambachtsschool. Deze scholen ontstonden uit de vraag naar goed geschoolde arbeiders. Vooral de grote praktijklokalen zijn kenmerkend voor het schooltype. Nu staan ze onder druk. Een inventarisatie van de stand van zaken en een pleidooi voor meer waardering, behoud en zorgvuldige herbesteding.

Maarten de Graad

De ambachtsschool ontstond in 1861. De *Maatschappij voor de Werkende Stand* stichtte in Amsterdam de eerste ambachtsschool van Nederland. Door de industrialisatie vanaf het midden van de 19de eeuw ontstond er bij bedrijven een steeds toenemende behoefte aan ervaren vakkrachten. Daarnaast was er voor leerlingen die van de lagere school kwamen geen verplichte opleiding. Dit veranderde door de verlening van de leerplichtwet. Vrijwel alle vroege ambachtsscholen zijn oorspronkelijk ontstaan uit een initiatief van de gegoede burgerij en werkgeversorganisaties in hun zoektocht naar geschoolde arbeiders. Het onderwijssysteem van de ambachtsschool voorzag zowel naast een theoriedeel vooral in praktijkonderwijs. Hierdoor onderscheidde het zich van andere voortgezette onderwijsinstellingen. De enige vergelijkbare school was de zogenaamde huishoudschool. De ambachtsschool richtte zich echter uitsluitend op jongens.

Praktijklokalen

Op de ambachtsschool werden allerlei opleidingen verzorgd; van smid, timmerman, meubelmaker, huisschilder tot bankwerker en instrumentmaker. Ook waren er cursussen koper-, lood- en zinkbewerken en na 1900 elektriciteitsleer, auto-, motor- en

rijwielhersteller. De school koos de opleidingen zo, dat er werd aangesloten bij de vraag van toekomstige werkgevers. Er kwamen opleidingen die twee- tot vier jaar duurden en zelfs voor volwassenen geschikt waren. In een aantal gevallen kreeg men in plaats van een diploma een getuigschrift. De aandacht voor het praktijkonderwijs

resulteerde al snel in grote praktijklokalen. Hierbij moet worden gedacht aan tekenzalen, smederijen, houtwerkplaatsen en metaalbewerkingslokalen. Aanvankelijk waren deze niet direct als zelfstandig onderdeel van de gebouwen herkenbaar. Omdat voor ambachtsscholen ook de gangbare architectuuropvattingen werden gevolgd, bevon-

Ambachtsschool uit 1910 te Den Haag.

Foto: Gemeentearchief Den Haag

Ambachtsschool te Heerenveen, 1910.

Foto: auteur

den de eerste praktijklokalen zich veelal in de dwarsvleugels, gelegen aan de kopse kant van het schoolgebouw. Vanaf ongeveer 1905 werden de praktijkvleugels een duidelijk herkenbaar onderdeel van het gebouw. In het hoofdgebouw aan de straat bevonden zich veelal de theorielokalen. Deze opzet, met een hoofdgebouw evenwijdig aan de straat en haaks daarop de praktijkvleugels, wordt tot ongeveer 1960 het leidende principe van het ontwerp van ambachtsscholen.

Leegstand en nieuwbouw

Tot 1940 bestond het merendeel van het onderwijs uit praktijklessen. Na de oorlog kwam de nadruk steeds meer te liggen op het theoretisch onderwijs. Dit had grote gevolgen voor de ruimtelijke indeling van de gebouwen. In 1968 werd de Mammoetwet ingevoerd en werd de naam ambachtsschool officieel vervangen door de aanduiding Lagere Technische School, hoewel deze term ook al eerder werd gebruikt. Door veroudering van de bestaande gebouwen en de nieuwe eisen werden veel locaties in de jaren '60 en '70 verlaten voor nieuwbouw. Hierdoor kwamen de aangepaste en uitgebreide gebouwen uit de beginperiode steeds meer leeg te staan. De piek lag vooral in de jaren '70 en '80, hoewel in de daarop volgende jaren, ondanks een zekere herwaardering van de oorspronkelijke bouwkunst, er toch ook veel schoolgebouwen zijn gesloopt.

Ambachtsschool te Zwolle uit 1899.

Ambachtsscholen tot 1940

In periode 1890-1940 zijn in Nederland 89 ambachtsscholen gebouwd. De grootste bouwproductie vond plaats tussen 1900 en 1920 met 50 scholen. Dit kostte het rijk, dat krachtens de wet verantwoordelijk was voor een groot deel van de kosten, veel geld. Om deze reden werd in 1921 de *Wet beperking uitgaven nijverheids onderwijs* ingevoerd. Door het groeiend aantal leerlingen bleef de behoefte tot uitbreiding of nieuwbouw groot. Veel aanvragen werden echter geweigerd. Het aantal nieuw gebouwde ambachtsscholen bleef in de jaren '20 steken op elf. Ondanks de crisis van de jaren '30 werd deze schade deels ingehaald door 21 nieuwe scholen te bouwen, met name in de periode 1930-1935. Het toenemend aantal leerlingen had tot gevolg dat elke school om de tien tot twintig jaar behoefte had aan uitbreiding. De meeste scholen werden al in de periode 1900-1920 uitgebreid. Een grote golf van uitbreidingen vond vervolgens plaats in de jaren '50 van de 20ste eeuw. Deze geleidelijke uitbreiding van de complexen in veelal verschillende bouwstijlen is dan ook een belangrijk kenmerk van ambachtsscholen.

Nieuwbouw na 1945

Het aantal gebouwde en nog bestaande

Ambachtsschool te Winschoten, 1955.

scholen van na 1945 is helaas (nog) niet bekend. Alleen het beeld voor noord Nederland (Friesland, Groningen en Drenthe) is in grote lijnen duidelijk. Waarschijnlijk is dit wel representatief voor heel Nederland. In de periode 1945-1955 werden daar circa dertien scholen gebouwd, waarvan er inmiddels tien gesloopt zijn. Voor de periode tussen 1955-1968 is er eenzelfde aantal gebouwd, waarvan er één gesloopt is. Van de resterende twaalf scholen is de LTS in Assen een beschermd provinciaal monument. Voor alle scholen gebouwd in die periode blijft een dreiging van sloop. Verlies van deze cultuurhistorisch waardevolle complexen ligt dus op de loer.

De periode 1890-1940

Van de 89 gebouwde ambachtsscholen uit de eerste periode tussen 1890 en 1940, zijn er inmiddels 46 gesloopt. Opvallend is dat met name de gebouwen van vóór 1920 werden gesloopt. Een beperkt aantal van de eerste ambachtsscholen is door gemeenten aangewezen als monument. De meeste rijksmonumenten onder de ambachtsscholen dateren van na 1910. In bijgaande tabel zijn de scholen geïnventariseerd. De overgebleven 21 scholen zijn niet beschermd en daardoor vogelvrij. Sommige zijn in de jaren '50 onherkenbaar verbouwd, zoals die in Winterswijk en Drachten uit 1907 en 1909. De onherkenbaar verbouwde scholen hebben echter zeker ook cultuurhistorische waarde als getuigenis van de ontwikkelingen in de technische scholenbouw. De resterende scholen zijn nog wel goed herkenbaar en verdienen dus bescherming om te kunnen worden behouden en herbested.

Huidige functies

Van de nog bestaande ambachtsscholen van voor 1940 hebben relatief de meeste gebouwen nog steeds een onderwijsfunctie. 23 scholen hebben een culturele- of een woonfunctie gekregen, deels gecombineerd met andere bestemmingen. Enkele gebouwen staan nu leeg of hebben een tijdelijke invulling. Het betreft zowel monumenten als niet monumenten.

Bij een aantal herbestedingen blijkt er sprake te zijn van sloop van een deel van het complex. Vaak wordt alleen het hoofdgebouw aan de straatkant gehandhaafd en worden de praktijkvleugels gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw. Vanuit de oorspronkelijke opzet en context is dit een amputatie. En dat is jammer. De relicten doen eigenlijk geen recht aan de kenmerkende karakteristieken en de hoofdopzet van het type ambachtsschool. Een voorbeeld hiervan is de herbesteding van de eerste ambachtsschool in Den Haag. Bij de herbesteding van de ambachtsschool in Heerenveen is gelukkig wel rekening gehouden met de gelaagdheid van

Periode	Gebouwd	Gesloopt	Rijksmonument	Gem. mon.	Bestaand
1890-1920	58	36	3	7	12
1921-1940	31	10	7	5	9
Totaal	89	46	10	12	21

het complex, door zowel het hoofdgebouw uit 1908 als de latere uitbreiding uit 1952 deels te handhaven. Bij de verbouw tot bedrijfsverzamelgebouw werden de bruikbare materialen uit het gesloopte deel in de werkruimtes hergebruikt.

De periode 1945-1968

Na de oorlog werd veel nieuw gebouwd. De naam ambachtsschool werd steeds minder gangbaar. LTS werd de nieuwe term. Zoals eerder geschetst zijn veel LTS-sen uit de periode 1945-1960 al gesloopt. De waardering voor deze schoolgebouwen neemt gelukkig steeds meer toe. Zo is de LTS in Echt recentelijk herbested tot wooncomplex, met behoud van de praktijklokalen. Ook de LTS in Uithuizen (Gr) is herbe-

Ambachtsschool te Den Haag na herbesteding.

Functie	Onderwijs	Cultuur	Wonen	Combinaties	Kantoor	Leegstand
Aantal	14	6	6	5	3	9
Rijksmonument	2	2	1	3	2	2
Gem. monument	4	1	1	1	1	3
Geen status	8	3	4	1	0	4

stemd en bevat verschillende functies. In de oorspronkelijke praktijklokalen zit een gezondheidscentrum. De lesvleugel moest vanwege de bouwtechnische staat worden gesloopt, maar werd in stijl herbouwd en bevat appartementen.

Dienstwoningen

Tot 1940 werden bij veel ambachtsscholen ook directeurs- of conciërgewoningen gebouwd. De meeste stonden los van het schoolgebouw. Het betrof veelal woningen van één bouwlaag en een kap. In sommige gevallen werden woning en school met elkaar via een gang verbonden. In een enkel geval werd voor de conciërge of directeur een inpandige dienstwoning ontworpen. Bij de gesloopte ambachtsscholen in Appin-

gedam (1902) en Leeuwarden (1905) was dit het geval. De deur naar de dienstwoning van de school in Appingedam bevond zich aan de voorkant van het gebouw en de hoofdingang van de ambachtsschool in de zijgevel. De conciërgewoning van de ambachtsschool in Leeuwarden bevond zich bij de hoofdentree. De nog bestaande scholen van Leiden (1892) en Edam (1932) hebben een volledig geïntegreerde dienstwoning. De meeste dienstwoningen hadden een afzonderlijk ingang.

Versrijningsvormen De periode 1890-1913

De eerste ambachtsscholen waren typologisch niet goed als zodanig te herkennen. Van buiten leken ze op andere scholen en ze bestonden uit twee bouwlagen met een kap. Aan de uiteinden van de vaak lange voorgevels bevonden zich dwarsvleugels. Hier zaten de tekenzalen en praktijklokalen. Het trappenhuis bevond zich meestal in het midden, tegenover de ingang en tegen de achtergevel. Tot 1905 is dit type veel gebouwd. Nog bestaande voorbeelden bevinden zich in Arnhem (1895), Zwolle (1899) en Alkmaar (1913).

De periode 1900-1924

Na 1900 ontstond er steeds meer verschil tussen het hoofdgebouw en de praktijkvleugel. Het tweelaags hoofdgebouw werd compacter en blokvormig, terwijl aan de achterkant van het complex zich de vaak twee verdiepingen tellende en lange praktijkvleugels bevonden. Vanwege de representatieve functie van het hoofdgebouw aan de straat had alleen dit deel een kap, soms voorzien van torentjes. De praktijklokalen waren vanaf de weg veel minder zichtbaar en hadden een plat dak. Bestaande voorbeelden van dit type zijn de ambachtsscholen van Heerenveen (1910) en Meppel (1919).

De periode 1924-1940

Vanaf 1924 vindt in de ontwikkeling weer een verandering plaats. Het functionalisme krijgt steeds meer invloed en het verschil tussen hoofdgebouw en praktijkvleugel ver-

Ambachtsschool te Zwolle, 1934.

dwijnt. Begin jaren dertig worden de overgangsvormen zichtbaar. Het betreft onder andere de nog bestaande ambachtsschool in Goes uit 1924, gebouwd in zakelijk expressionistische stijl. Een ander voorbeeld is de gesloopte nijverheidsschool in Velsen uit 1932. Dit gebouw had een drielaags hoofdgebouw met kap in Amsterdamse School stijl en een éénlaags praktijkgedeelte in functionalistische stijl. Een gebouw met drie bouwlagen en het gebruik van stalen ramen, was kenmerkend in deze periode. Scholen met één kap (Gouda, 1932) en platte daken (Zwolle, 1934) werden tegelijkertijd ontworpen.

De periode 1945-1960

Onder invloed van de Delftse School werd de vormgeving van ambachtsscholen na de Tweede Wereldoorlog traditioneler. Grofweg bestaan er twee hoofdvormen. Voor de kleinere regionale scholen betreft het een hoofdbouw uit twee bouwlagen met kap en praktijklokalen op de begane grond met een kap voorzien van lichtstraten of sheddaken. In de grotere steden heeft het hoofdgebouw veelal drie bouwlagen, al dan niet met kap. Ook veranderingen in het onderwijsprogramma worden zichtbaar, bijvoorbeeld door de toevoeging van gymnastieklokalen. De scholen breidden vanaf de jaren '70 dan ook veelvuldig uit.

De periode 1960-1968

Vanaf 1960 komt de losstaande paviljoenbouw steeds meer op. Het hoofdgebouw bestaande uit drie of vier bouwlagen staat midden op het perceel. Hierdoor ontstaat meer ruimte voor groen en of een voorplein.

De éénlaags praktijklokalen werden rond het hoofdgebouw geplaatst.

Besluit

Bij herbesteding van voormalige ambachtsscholen zou meer aandacht moeten zijn voor de onderwijskundige geschiedenis en ontwikkeling en het opvallende onderscheid tussen theorie- en praktijklokalen. Ook zou bij het bepalen van cultuurhistorische waarden meer aandacht mogen zijn voor latere uitbreidingen en niet alleen voor het oorspronkelijke representatieve hoofdgebouw aan de straatkant. Daarbij moet de bijbehorende dienstwoning niet vergeten worden. Verder zou een representatieve doorsnede van niet beschermde scholen alsnog een monumentenstatus moeten krijgen. Hierbij moet worden gekeken naar de regionale en landelijke spreiding, een opgave voor monumentenzorg op nationaal niveau. ■

Maarten de Graad is zelfstandig bouw-historicus en architectuurfotograaf.

Ambachtsschool te Leeuwarden, 1959.